

ФРАНЦУЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ҚЎШМА СЎЗЛАР ВА УЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШИ

Каримова Нилуфар Хабибуллаевна

Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети,
Таржима назарияси ва амалиёти кафедраси катта ўқитувчиси.

Аннотация: Мазкур мақола француз ва ўзбек тилларида қўшма сўзларнинг ишлатилиши, қўшма сўзларнинг ясалиши ҳамда уларнинг матндаги ўрни ва аҳамиятига бағишланган.

Калит сўзлар: тилшунослик, кесим, эга, компонент, сўз туркумлари.

Аннотация: Данная статья посвящена употреблению сложных слов во французском и узбекском языках, образованию сложных слов, их месту и значению в тексте.

Ключевые слова: языкознание, причастие, носитель, компонент, группы слов.

Abstract: This article is devoted to the use of compound words in the French and Uzbek languages, the formation of compound words and their place and importance in the text.

Keywords: linguistics, participle, possessor, component, word groups.

Ҳаммамизга маълумки, қўшма сўзлар- икки ёки ундан ортиқ ўзак морфеманинг қўшилишидан ҳосил бўлган ва ягона структур-семантик бирликни ташкил этган сўзлар. Масалан бунга бир нечта ўзбек тилида мавжуд сўзларни мисол қила оламиз: кўзойнак, билагузук, учбурчак, атиргул, бўтакўз, номоз-шомгул, меҳмондўст, баландпарвоз, эрксевар, жигаранг кабилардир.

Қўшма сўзлар ясалиши учун асос бўлган сўзлар ўзларининг дастлабки маъноларини қисман ёки бутунлай йўқотади: улар биргаликда тамоман янги луғавий маъно билдиради. Чунончи, ош ва қозон сўзлари алоҳида лексемалар сифатида ўз луғавий маъноларига эга. Лекин уларнинг қўшилишидан ҳосил бўлган ошқозон сўзи мазкур сўзларнинг дастлабки маъноларидан фарқланувчи янги маънони — “инсон ва ҳайвонларнинг овқат ҳазм қилиш аъзоси” маъносини билдиради. Қўзиқорин, итоғиз, оқсоч, оқсуяк, кампирчопон сингари қўшма сўзлар ҳақида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин.

Қўшма сўзлар қисмлари орасидаги маъно муносабати ҳар хил. Улар ўхшатиш, қиёслаш масалан, карнайгул, откулок, туякуш, шерюрак, қўйкўз кабилар, хослик, бирор нарсага мўлжалланганлик мисол учун гултувак, молқўра, оловкурак, тоққайчи, қийматахта, бирор ўрин-жойга мансубликни ифодалайдиган, яъни сувилон, тоғолча, чўлялпиз, кўқонарава, бирор белгига нисбат бериш, масалан аччиқтош, олақарға, шўрданак, қизиштиштон, Қизилтепа, миқдорга муносабат, яъни бешбармоқ, мингоёқ, қирқоғайни, бешариқ ва бошқа маъноларни англатади.

Қўшма сўзлар структураси мавжуд синтактик алоқаларни эслатади, бошқача айтганда, қўшма сўзлар эга-кесим муносабатида, бошқарув, мослашув. битишув алоқаларида бўлган сўз бирикмалари асосида юзага келган. Масалан, гўштқуйди, келинтушди каби сўзлар. Қўшма сўзлар эга ва кесим муносабатини эслатса, тўйбоши.

томорқа, кўзойнак каби кўшма сўзлар эса мослашувни, китобсевар, дунёқараш кабилар бошқарувни, хом-калла, кўксултон, искабтопар кабилар эса битишувни эслатади.

Кўшма сўзлар от, сифат, равиш ва қисман феъл туркумида тарқалган. Уларнинг компонентлари бир сўз туркумига ёки турли сўз туркумларига мансуб бўлиши мумкин. Мас, кўшма отлар от+от (белкурак), сифат+от (оққуш), сон+от (саккизоёк), феъл+от (ёрилтош), от+феъл (бўйўсар), феъл+феъл (Сотиб-олди, ишлабчиқариш) каби қолипларда бўлади. Бошқа сўз туркумларига оид кўшма сўзлар ҳам ўзига хос қолиплар асосида ясалади.

Ҳозирги кунга қадар кўшма сўзлар кўпгина олимлар томонидан тадқиқ қилинган, айниқса ўзбек тилшунослигида кўшма сўзларни ўрганиш бўйича А. Ҳожиёв, Б. Мадалиёв, Н. Маматов ва бошқалар томонидан анчагина изланишлар олиб борилган.

Академик Азим Ҳожиёвнинг таърифича, “кўшма сўз — мустақил лексик маъноли икки, баъзан уч компонентнинг ўзаро тобе боғланиши асосида ташкил топган сўздир: *белбоғ, отқулоқ, гултожхўроз, эрксевар, киноаппарат* каби”.

Биз кўшма сўзларнинг келиб чиқиши, таркиби ва грамматик хоссалари ҳақида тўхталмоқчи эмасмиз. Мақсад — кўшма сўзларни луғатларда тўлиқроқ ақс эттириш заруратини далиллашдан иборат, зеро бундай сўзлар ўзбек лексикасини бойитишнинг энг катта манбаларидан биридир.

Агар барча кўшма сўзлар луғатга олинса, луғатларимиз бинойидай бўлиб қолади. Аксар кўшма сўзлар эса ўзбек тилининг имло қоидалари тақозосига кўра ажратиб ёзилади. Аммо ўша “тасдиқланган имло қоидалари”нинг ўзи қанчалик асосли, бу баҳсли масала. Масалан, *омонат касса* деб ёзилади, хатони тўғри деб қабул қилишга мослашмаган одам касса омонат экан, деб тушунади. Тўғриси, *омонаткасса* бўлиши керак. *Омонатдафтарча* — маблағингиз қайд қилинадиган дафтарча, *омонат дафтар* эса — ҳилвираб, омонатгина бўлиб қолган дафтарча. Кишилар нутқида ҳам улар битта сўз тарзида (кўшиб) талаффуз қилинади. Аммо луғатларимизда бу тушунча-сўзлар йўқ. Ўзимиз ёзиб, ўзимиз тасдиқлаган “қоидалар” доирасига сиғмагани учунми?

Назаримизда, қайси сўзлар кўшма сўзу қайсилари кўшма сўз эмаслиги тилшунослигимизда аниқ фарқлаб берилмаган. Масалан, бироз, бирпас сўзлари кўшиб, аммо бирқанча, бирқадар сингари сўзлар эса ажратиб ёзилапти. Нега, нимага асосланади бу, дейдиган одам йўқ.

Ҳолбуки, кўнглибўш одам деганда бошқа, кўнгли бўш деганда яна бошқа маъно чиқади. Кўп болали одам — болали одамларнинг кўплигини, кўпболали одам эса бир одамнинг боласи кўплигини англатади. Серфарзанд деган тожикча сўзни битта қилиб ёзганимиз ҳолда, кўпболалига келганда бу иккита сўзга айланиб қолади имло қоидаларимиз тақозоси билан.

Масалан, тилимизда чилонжийда, маккажўхори сингари ўнлаб сохта кўшма сўзлар ҳам борлигини айтиб ўтайлик. Чунки чилон бошқа, жийда бошқа дарахт (Чилонзор, чилонжийдазор эмас). Макка билан жўхори (тўғриси – жугари) ҳам бўлак экинлар. Аммо бу чалкашлик шу қадар илдиз отдики, кўп одамлар маккани жўхори деб атайдиган бўлиб қолган. Боз, айрим одамлар қизил қалампир (красний перец), қора мурч (черний перец) деб ҳам қўллашапти. Русларда бу икки тушунчага алоҳида сўз йўқ, ранги орқали ажратиб изоҳлашади, биз эса улардан таржима қилиб, бузиб ишлатяпмиз.

Кўшма сўз ажратиб ёзилса, маъно бузилиб ҳам кетади. Масалан, дунё — олам дегани, беҳабар — хабари йўқ, деган маънони билдиради. Дунё беҳабар десак, дунёнинг бу

янгиликдан хабари йўқ экан, деган маъно чиқади, дунёбеҳабар деганда эса тушунчаси паст одамни тушунамиз.

Француз тилида ҳам жуда кўп қўшма сўзлар ишлатилади уларнинг қайсидир бири чизикча билан, баъзилари қўшиб, айримлари ажратиб ёзилади. Масалан, Un *bonhomme* (un «bon homme», à l'origine); un *portefeuille* каби сўзлар қўшма сўзлар қаторига киради. Une *garde-malade* (qui s'occupe, garde un ou une malade), un *taille-crayon*. Мазкур сўзлар ҳам қўшма сўзлар бўлиб, от ва феълдан, сифат ва отдан тузилиши мумкин.

Адабиётлар рўйхати:

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика.-Т.: 2008. -Б.45-47.
2. N.I.Formonovskaya speech communication: communicative-pragmatic approach.M., 2002 . -P.23
3. K.A.Dolinin. Interpretation of a text. – М.: Prosvesheniye. 1985. -283.
4. Yu. Apresyan. Connotation as a part of word pragmatics//selected works. I, II; Integral description of a language and system of lexicography. М., 1995.
5. Djafarova, Dildora, Yaxshiboyeva Nodira, and Abdullayeva Zulfiya. "Socio-Cultural Memory And Its Reflection In French Phraseology." Journal of Positive School Psychology (2022): 2883-2889.
6. Ilhomovna, D. D., & Ostonovich, B. O. (2024). Interaction of Language Games in the Articulation of “Historical Memory” Within French and Uzbek Phraseology. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(1), 348-354.
7. Ilhomovna, D. D., & Ostonovich, B. O. (2024). Interaction of Language Games in the Articulation of “Historical Memory” Within French and Uzbek Phraseology. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(1), 348-354.